

באר ישקב

גליון י"ח
פרשת משפטים תשפ"ג

שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
רב בית המדרש החסידי בעלזא "זכרון רפאל" בני ברק וחבר הכי"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י

תשלומי ארבעה דברים כשהתרו בו למלקות

אדם החובל בשוגג חיובו בתשלומי נזק וכתשלומי ארבעה דברים ✦ דעת הגהות אשר"י שהמחויב רק תשלומי ארבעה דברים והתרו בו למלקות לוקה ואינו משלם ✦ ביאור המשך חכמה במכילתא להנ"ל ✦ כשהנזק פחות משהו פרוטה ובצירוף כל החמשה דברים שזה פרוטה ✦ דיוק לשוני של האור ורוע בזה ✦ הוכחה מרש"י דלא כהגהות אשר"י ✦ הוכחה מחובל בעבדו שפטור מכולם ואינו לוקה לבית יוסף ✦ עבד החובל בעצמו לענין נזק ולענין ארבעה דברים

שתשלומי ריפוי ושבתי נלמדים מהפסוק (שמות כא, יח) 'וכי יריבון אנשים, ושם מדובר שרבים וחובלים במזיד או קרוב למזיד. וכן מבואר בגמרא (שם ע"ב) למעשה: 'אמר רבה, היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה, ועמד ונפלה, לענין נזקין - חייב, לענין ארבעה דברים - פטור'.

ומבואר בגמרא (שם ע"א), שמה שחייב כשמזיק את חבירו אפילו בשוגג, הוא רק בתשלומי נזק, אבל תשלומי שאר ארבעה דברים, צער ריפוי שבת ובושת, לא. וברש"י שם (ד"ה נזק): 'דלא מחייבי ארבעה דברים אלא או מזיד או קרוב למזיד, דומיא דכי יריבון אנשים, דהתם כתיב ריפוי ושבתי. היינו

במשנה (בבא קמא כו.) 'אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן. סימא את עין חבירו (אפילו בשוגג, רש"י) ושיבר את הכלים, משלם נזק שלם. ומקור החיוב נלמד בגמרא (שם ע"ב) מ'פצע תחת פצע' (שמות כא, כה) - 'לחייבו על השוגג כמזיד ועל האונס כרצון'.

<<<

א) אולם נחלקו הראשונים אם חייב גם כשמזיק באונס גמור. דעת התוספות (בבא מציעא פב. ד"ה וסבר) שפטור בזה, ואילו דעת הרמב"ן (שם) שגם באונס גמור חייב לשלם, עיין שם.

פנינים

בטעם שצריך לדין רציעה ואין די שהעבד ימכור עצמו שוב

מזו מבואר מדברי החתם סופר (משפטים), שגם הוא נקט בפשיטות שדין רציעה הוא גם כשאין ברצון האדון להמשיך ולהעביד את העבד, ומבאר שם שזה קנס שעל ידי שהוא מסר לו שפחה כנענית נתפתה לבו אחריה ואחרי בניה, אלא שמצדד שם עוד, שיתכן שהעבד יכול להשאיר בעבדותו גם אחר שיגיע היובל ע"י רציעה נוספת, אלא שבזה נוטה לומר שזה רק כששניהם רוצים.

על כל פנים לפי דברי החתם סופר והמהרי"ל דיסקין אין מקום לקושיא הנ"ל, מדוע צריך לדין רציעה הרי יכול למכור את עצמו שוב. שכן כדי למכור את עצמו צריך את הסכמת שניהם, ודין רציעה הוא גם בעל כרחו של אדון. אך החזון איש (שו"ת רדב"ז (ח"ב ס' תשח) שכתב שקושיית הרשב"א מעיקרא ליתא, שדין רציעה הוא להתיר לו שפחה כנענית, ובאמת אם אינו רוצה לישא שפחה יכול למכור את עצמו.

החזון איש (שם) כתב עוד נפקא מינה בדין רציעה, כי ליישב גם למאן דאמר שגם מוכר עצמו רבו מוסר לו שפחה כנענית, באופן שיש יותר משש שנים עד היובל, ולמכור את עצמו אינו יכול אלא לשש שנים, ורבו אינו רוצה לקנותו אלא אם כן בטוח בו שיעבוד אותו עד היובל, וחושש שמא אחר שש שנים לא ירצה למכור את עצמו שוב, לכן יש דין רציעה, כך יוכל להיות בטוח במכירתו עד היובל. עוד נפקא מינה כתב החזון איש, באופן שאינו רוצה לעבוד את הבן אם ימות האדון, שמוכר עצמו עובד את הבן, ונרצע אינו עובד את הבן. וראה מה שהארכנו עוד בזה ובמסכתף בבאר יעקב (ח"א, משפטים).

יש לעיין בטעם שחידשה תורה דין רציעה בעבד שעבד שש שנים, והרי מוכר עצמו חוזר ונמכר, ואם כן ימכור עצמו שוב לעוד שש שנים.

אך באמת הרשב"א נשאל (שו"ת הרשב"א ח"א סי' קלו), האם עבד שרוצה להנצל מרציעה יכול למכור את עצמו לרבו בכסף כשמגיע שש שנים. והשיב: 'תשובה זו לא שמעתי, אבל מסתברא דלא, דאם כן בטלת רציעה לנמכר בבית דין, וגזרת הכתוב היא לרצוע און ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים'. ומשמעות דבריו אינו ברור כ"כ, אך עכ"פ מבואר בדבריו, שבפרשה זו של רציעה אכן גילתה התורה שאין רצונו שימכור את עצמו שוב לכשיגיע שש, אלא שירצעו את אוזנו, שאם לא כן למה צריך לדין רציעה.

והנה יש לעיין בעצם דין רציעה, האם נאמר דין זה גם בעל כרחו של האדון, או שמא לא נאמר דין זה אלא באופן שגם האדון רוצה בהמשך עבדותו של העבד. החזון איש (אבה"ע ס' קמח, קידושין ד): נקט בפשיטות, ש'רצוע אדוניו את אוזנו אינו אלא רשות, ואם אינו רוצה להשאירו תחת ידו אין כופין אותו לרצועו, שדין רציעה לא נאמרה אלא כששניהם, העבד והאדון, רוצים בכך.

אולם במדרש תנחומא (ואתחנן ד) איתא שאמר משה להקב"ה, 'כתבת בתורתך ואם אמר יאמר העבד אהבתי וגו', ואני אהבתי אותך ותורתך ובניך, לא אצא חפשי איני מבקש למות, והגישו אדוניו וגו' ועבדו לעולם ולא קיימת עימי, ועכשיו בבקשה ממך שמעה אלהים רנתי ואל תתעלם מתחנתי, אמר לו הקב"ה רב לך'. ומבאר המהרי"ל דיסקין (ואתחנן) שהוצרך לומר לו רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, שאם היה חוזר על הטענה הרי זה בכלל 'ואם אמר יאמר עד שיאמר וישנה' (קידושין כב). והיה צריך להשאירו בחיים, מדין עבד נרצע.

מבואר בדבריו להיפוך, שדין רציעה שייך גם כשאין האדון רוצה בכך. וגדולה

דעת הגהות אשר"י שהמחוייב רק תשלומי ארבעה דברים והתרו בו למלקות לוקה ואינו משלם

והביא כן הרא"ש (שם פ"ב ס' טו) להלכה: 'והא דאמרין אדם מועד לעולם, היינו דוקא לענין נזק, דילפינן מפצע תחת פצע לחייב על השוגג כמזיד ועל האונס כרצון, ועיקר ההוא קרא בנזק איירי, אבל בשאר ארבעה דברים לא מחייב אלא במזיד או בשוגג קרוב למזיד'.

והנה, בהגהות אשר"י שם העיר עליו: 'כגון שלא התרו בו, ואפילו במקום נזק משלם צער'. היינו, שכל החיוב של ארבעה דברים אינו אלא באופן שלא התרו בו העדים שאם יחבול ילקה, אבל באופן שהתרו בו, אינו משלם.

להבנת דברי ההגהות אשר"י, יש להקדים את המבואר בכתובות (לב), שהחובל בחבירו, אף שיש בזה גם חיוב ממון וגם חיוב מלקות, שהרי עבר על הלאו של 'ארבעים יכנו לא יוסיף' (דברים כה, ג), מכל מקום הדין הוא ש'ממונא משלם מילקא לא לקי'. והטעם שאכן אינו חייב מלקות, כתב רש"י שם (ד"ה חובל) שכן מפורש בפסוק (שמות כא, יט) 'רק שבתו יתן'.

עוד מבואר שם (ע"ב), שאף באופן שהתרו בחובל משום מלקות, אינו לוקה אלא משלם, משום ש'בפירוש ריבתה תורה חובל בחבירו לתשלומין', שנאמר (ויקרא כד, כ) 'כן יתן בו - דבר שיש בו נתינה, ומאי ניהו, ממון, עיין שם'.

מעתה תתבאר כוונת ההגהות אשר"י, שנקט שמה שאמרו בכתובות שאף אם התרו בו למלקות משלם ואינו לוקה, אינו אלא לענין תשלומי נזק, אבל לענין תשלומי צער ריפוי שבת ובושת, אם התרו בו משום מלקות לוקה ואינו משלם. ולכן, על דברי הרא"ש שעל ארבעה דברים אינו חייב אלא במזיד או קרוב למזיד, חידש ההגהות אשר"י חידוש גדול מאוד, שהוא דווקא כשלא התרו בו למלקות, שאם התרו בו למלקות בין כך אינו משלם, משום באופן כזה דינו שלוקה, ואין אדם לוקה ומשלם.

וכן כתב האור שמח (הל' נערה בתולה פ"א ה"א) בביאור כוונת ההגהות אשר"י, שלא נאמר ריבוי 'רק שבתו יתן' שהחובל לוקה ואינו משלם אף כשהתרו בו למלקות, אלא במקום תשלומי נזק, אבל לא לענין תשלומי שאר ארבעה דברים. אך מוסיף לבאר, שכל זה אינו אלא במקום שפטור משלם תשלומי נזק, ואין נידון התשלומין אלא לענין ארבעה דברים, בזה אומרים שכל שהתרו בו משום מלקות לוקה ואינו משלם כמו בכל התורה כולה, אבל באופן שמשלם נזק, ונפטר ממלקות מחמת התשלומי נזק, שוב מתחייב גם בשאר התשלומין.

ביאור המשך חכמה במכילתא לפי הנ"ל
על פי הדברים האלו מבאר רבי מאיר שמחה (אור שמח שם; משך חכמה משפטים) את

דברי המכילתא (משפטים פרשה ו, ד) על הפסוק: 'ונקה המכה - שומע אני מן השבת והריפוי, תלמוד לומר רק שבתו יתן ורפא ירפא - חוץ ממה שנותנין לו דמי איבריו נותנין לו דמי שבתו וריפוי'. ולכאורה צריך ביאור מהו ההוה אמינא שפטור משבת וריפוי יותר מנזק.

אך לפי דעת ההגהות אשר"י אפשר לבאר את כוונת המכילתא, שכן קיימא לן (כתובות לג): 'מותרה לדבר חמור הוי מותרה לדבר הקל', ואם כן זה שהכה את רעהו באבן או באגרופ והיה מותרה למיתה, הרי הוא מותרה גם למלקות, ולכן היה מקום לומר שפטור משבת וריפוי, שכן לענין תשלומי ארבעה דברים, אם הותרה למלקות לוקה ואינו משלם וכהגהות אשר"י. ועל זה משיב המכילתא, שלומדים מרק שבתו יתן ורפא ירפא, 'שחוץ ממה שנותנין לו דמי איבריו נותנין לו דמי שבתו וריפוי', היינו שמאחר שמשלם כאן גם תשלומי נזק, ובנזק בפירוש ריבתה תורה שאף כשהתרו בו למלקות משלם ואינו לוקה, נמצא שפטור הוא ממלקות, ולכן שוב חייב לשלם גם שבת וריפוי'.

כשהנזק פחות משהו פרוטה ובצירוף כל החמשה דברים שוה פרוטה

האפיקי ים (חלק ב ס"ט לט) הביא את דברי ההגהות אשר"י ואת ביאור האור שמח בכוונתו. ונסתפק האפיקי ים, מה הדין באופן שתשלומי הנזק לבד הוא פחות משהו פרוטה, ורק בצירוף תשלומי ארבעה דברים יש שוה פרוטה, והתרו בו משום מלקות, האם משלם או לוקה. שמצד עיקר דין תשלומי נזק אכן הדין הוא שמשלם ואינו לוקה, אלא שאכן חיוב הנזק לבד הוא פחות משהו פרוטה שלא נחשב לתשלומין ואינו 'ממון' שיפטר ממלקות מחמת זה, כמפורש בגמרא (כתובות לב): 'הכה הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה. או שמה מאחר שבצירוף שאר ארבעה דברים יש חיוב של שוה פרוטה, הרי זה נחשב שהוא מחויב לשלם הנזק, ויפטר ממלקות, ושוב יהיה מחויב לשלם גם שאר ארבעה דברים. ומצדד שלוקה ואינו משלם, שאי אפשר להחשיבו 'מחויב' בנזק, עיין שם שהביא ראייה לזה ופלפל בזה הרבה.

דיוק לשונו של האור זרוע בזה

וכתב שם האפיקי ים, ששוב השיג את הספר אור זרוע שהוא המקור לדברי ההגהות אשר"י אלו, וראה שכתוב שם (פסקי בבא קמא ס' קלא) בזה הלשון: 'דלא מיחייב בארבעה דברים אלא או מזיד, או קרוב למזיד כגון בלא התראה, או שוגג קרוב למזיד, דומיא דכי יריבון אנשים דהתם כתיב ריפוי ושבת, והאי קרא במזיד הוא דכתיב'.

ומדייק האפיקי ים מלשונו של האור זרוע, שלא נתכוון לומר כמו שכתב האור שמח, שבכל אופן שהתרו בו למלקות אינו משלם, אלא אדרבה כוונתו לציין את כל האופנים

ששייך תשלומי ארבעה דברים, והם, או במזיד שהוא באמת בהתראה, או קרוב למזיד דהיינו מזיד בלא התראה, או שוגג קרוב למזיד, שבכל האופנים האלו חייב משום ארבעה דברים, מלבד שוגג גמור שפטור משום שאינו דומיא ד'כי יריבון'. אבל לעולם לא נתכוון האור זרוע כלל לומר שבאופן שהתרו בו למלקות נפטר מתשלומי ארבעה דברים.

אך פשטות דברי האור זרוע אין נראים כהאפיקי ים, שלפי דבריו עולה ש'קרוב למזיד' הכוונה מזיד ממש אלא שהוא בלא התראה, ודבר זה מעולם לא מצאנו שמזיד בלא התראה נחשב קרוב למזיד. וגם פשטות לשונו של האור זרוע בוודאי מורה כפי שנראה מלשון ההגהות אשר"י וכדעת האור שמח, שבא לומר שבאופן שהתרו בו למלקות על תשלומי ארבעה דברים דינו שלוקה ואינו משלם. ולכן כתב האור זרוע שחיוב תשלומי ארבעה דברים הוא במזיד או בקרוב למזיד דהיינו שוגג קרוב למזיד, וכל זה דווקא 'בלא התראה'.

ואכן האפיקי ים בקונטרס אחרון (שם) מביא, שאחר שפירש את פירושו באור זרוע מצא 'מכתב הגאון מאור הגולה רבי מאיר שמחה זצ"ל' משנת תרס"ז, שבו אכן העיר על פירוש זה, שלא משמע כן בלשון האור זרוע, שלא מצאנו בכל הש"ס קרוב למזיד שפירושו מזיד ממש רק שלא התרו בו.

הוכחה מרש"י דלא כהגהות אשר"י

עוד כתב האפיקי ים, שמדברי רש"י מוכח דלא כהגהות אשר"י. שעל המבואר בכתובות (לב) שבהכה הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה ואינו משלם, כתב רש"י (ד"ה אלא): 'וחובל בחבירו נמי מוקמינן ליה בשאין בה שוה פרוטה בכל חמשה דברים שבה, כגון שלא פחתו מכספו וממלאכתו, וריפוי לא הוצרך, ולא צער היה בה, ובשוטה שאין לה בושת', עכ"ל. הרי מבואר בדברי רש"י, שהדין שלוקה כשאין בה שוה פרוטה נאמר גם לענין תשלומי ארבעה דברים, ונמצא אם כן שאינו לוקה אלא כשאין בהם שוה פרוטה, ולפי ההגהות אשר"י הרי גם אם בשאר ארבעה דברים היה שוה פרוטה לוקה ואינו משלם - כל שבתשלומי נזק לא היה שוה פרוטה.

אמנם, לפי הצד הראשון בספיקו של האפיקי ים עצמו שהבאנו למעלה, שיתכן שגם כשיש שוה פרוטה בין כולם, מחויב לשלם תשלומי הנזק, וממילא מחויב לשלם גם שאר ארבעה דברים ואינו לוקה, אם כן שוב אין ראייה מדברי רש"י. שיש לומר שלזה כתב רש"י שבכל החמשה דברים אין שוה פרוטה, שאם היה בין כולם שוה פרוטה, היה הדין שמשלם ואינו לוקה מחמת תשלומי הנזק, אבל במקום שאין משלם תשלומי נזק כלל יתכן שלוקה ואינו משלם ארבעה דברים גם אם יש בהם שוה פרוטה. אך כאמור למעלה, האפיקי ים מצדד

« « «

שנותנין לו דמי איבריו, שלכאורה מה צריך לזה, 'אמור סתם שחייב בשבת וריפוי, אך לדברי רבי מאיר שמחה יומתק, שדווקא מחמת שמשלם תשלומי נזק משלם גם שבת וריפוי, שאם לא היה משלם נזק, היה דינו שלוקה ואינו משלם תשלומי ארבעה דברים'.

אם לא התרו בו למלקות משלם, אבל אם התרו בו למלקות לוקה ואינו משלם. אך מבואר שם שלענין חובל בחבירו גם רבי יוחנן מודה שמשלם ואינו לוקה, שבפירוש ריבתה תורה חובל בחבירו.

ג) והדברים מדויקים היטב בלשון המכילתא 'חוץ ממה

ב) בגמרא שם נחלקו עולא ורבי יוחנן, בכל התורה כולה כשיש גם חיוב מלקות וגם חיוב ממון [שדינו שאינו נענש אלא בעונש אחד, משום שנאמר (דברים כה, ב) 'כדי רשתנו' - משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות], לעולא משלם ואינו לוקה, ולרבי יוחנן רק

כצד השני, שאם אין שוה פרוטה בתשלומי נזק, אף אם בין כולם יש שוה פרוטה, לפי ההגהות אשר"י לוקה ואינו משלם, ואם כן לפי הצד הזה בוודאי מוכח מדברי רש"י דלא כהגהות אשר"י.

הוכחה מחובל בעבדו שפטור מכולם ואינו לוקה לבית יוסף

עוד ראייה מביא האפיקי ים דלא כהגהות אשר"י. שהנה מבואר במשנה (בבא קמא פז.) 'החובל בעבד כנעני שלו פטור מכולן, היינו מכל החמשה דברים. ונחלקו הפוסקים האם לוקה, משמעות דברי הבית יוסף (הו"מ סי' תכ) נראה שאינו לוקה, כמו במכה עבד כנעני של אחרים (טור שם), ודעת הב"ח (שם) שלוקה, ואף אם הכהו הכאה שיש בה שוה פרוטה לוקה, מאחר שאינו משלם.

וביאור דעת הבית יוסף שאינו לוקה אף שאינו משלם, כתב הקצות החושן (סי' תכד ס"ק א), שכל עיקר הטעם שפטור האדון מלשלם חמשה דברים לעבדו, אינו משום שאין לאדון חיוב ממון, אלא משום שמאחר שמה שקנה עבד קנה רבו, נחשב הדבר כאילו שילם לעבדו ושוב זכה בו מדין מה שקנה עבד. ואם כן, כיון שיש כאן חיוב ממון ונחשב ששילם לעבדו, לכן אינו לוקה.

אמנם דבר זה לא נאמר לכאורה אלא לענין תשלומי ארבעה דברים, שבזה שייך לומר שבעצם מחויב לשלם לו אלא שחוזר וקונה אותם מדין מה שקנה עבד, אבל לענין תשלומי נזק לא שייך לומר כלל שמחויב, שהרי עבדו

הוא ממונו כשורו וחמורו, ופשוט הדבר שפטור לגמרי מלשלם תשלומי נזק, שאין כאן מקום לתשלומי נזק כלל.

לאור הדברים האמורים - כתב האפיקי ים - יש לנו הוכחה שגם בתשלומי ארבעה דברים משלם ואינו לוקה, שכן חובל עבדו נחשב לענין תשלומי נזק כמו הכאה שאין בה שוה פרוטה שמחויב מלקות, ומכל מקום הדין שפטור ממלקות מאחר שלענין תשלומי ארבעה דברים נחשב כבר-תשלומין, שבאמת מחויב ושילם אלא שקנה מעבדו, ומוכח מזה שגם במקום שאין תשלומי נזק אלא תשלומי ארבעה דברים משלם ואינו לוקה, ודלא כהגהות אשר"י.

ברם ראייה זו אינה אלא לפי הבית יוסף הסובר שחובל בעבדו אינו לוקה, וכפי הבנת הקצות בדבריו. ואילו בדעת הגהות אשר"י יש לומר שסובר כדעת הב"ח שהחובל את עבדו גם בהכאה שיש בה שוה פרוטה לוקה, ולפי זה אין שום ראייה משם לעניינינו.

עבד החובל בעצמו לענין נזק ולענין ארבעה דברים

איתא בתוספתא (בבא קמא פ"ט ה"ח) 'עבד שחבל בעצמו, יוצא לחירות ונותן לרבו'. היינו, שעבד כנעני שחובל בעצמו חל עליו חיוב תשלומין לרבו, כמו אדם אחר שחובל בו, אלא שאינו יכול לשלם לו, שאין לו ממה לשלם, לכן כשרבו יוציא לחירות, יהיה מחויב אז לשלם לרבו דמי החבלה מכספו. ואם רוצה שישלם לו

מיד, מוציאו מיד לחירות והוא מחויב לשלם. בפשטות הדברים, במרייתא זו מוכח שלא כדברי הקצות החשן הנ"ל, שהרי לדברי הקצות שמי שחבל בעבד כנעני שלו, אכן מחויב לשלם לעבדו, אלא שנחשב כאילו שילם לו והכסף חוזר אליו מדין מה שקנה עבד קנה רבו, נמצא שכל חובל בעבד כנעני מחויב באמת לשלם לעבד, אלא שהכסף של העבד הולך לאדון משום מה שקנה. ולפי זה, אם חיוב התשלומין הוא לעבד, אם כן בעבד שחבל בעצמו, היה ראוי להיות הדין שהעבד פטור לגמרי מתשלומין, וכמו כל אדם החובל בעצמו שאינו חייב לשלם לעצמו. ואילו בתוספתא מבואר לכאורה להיפוך, שהתשלום הוא באמת לאדון, אלא שכשעבד חובל בעצמו אין לו מה לשלם לאדון, ולכן אחר שיוצא לחירות מתחייב לשלם אז לאדון.

אמנם לפי מה שביארנו למעלה אין שום סתירה בין הדברים. שכאמור, גם הקצות לא כתב כן לענין תשלומי נזק, שלא שייך כלל לומר שהחיוב הוא לעבד, שהרי הוא ממונו של האדון, ומי שחבל בו הזיק לאדון, ועל תשלומי הנזק מבואר בתוספתא שאם העבד חבל בעצמו, חייב העבד לשלם לאדון כשיוצא לחירות, שהרי הזיק לממונו של האדון. ורק לענין תשלומי ארבעה דברים נאמרה הסברה של הקצות, שבעצם החיוב הוא לעבד, אלא שאם חבל בו האדון נחשב כאילו שילם לעבדו, ושוב חזר לו הכסף מדין מה שקנה עבד, ועל תשלומי ארבעה דברים לא דיברה התוספתא.

ד) אמנם יש לציין לדברי הרמב"ם (הל' הוצה פ"ב ה"ב) המחודשים, שכתב 'מה בין עבדו לעבד אחרים, שעבדו יש לו רשות להכותו', מבואר איפוא שלא רק שאינו לוקה על הכאת עבדו, אלא שגם יש לו רשות להכותו. והמנחת חינוך (מצוה מט אות ט) כתב על דברי הרמב"ם אלו 'ובודאי יצא להרמב"ם דין זה מאיזה מקום, ואנחנו לא נדע'. אולם באפיקי ים (שם) תמה, שלכאורה מפורש בגמרא (גיטין כ"א) להיפוך שיש איסור לחבל בעבדו, שבמשנה (שם י"ט) איתא 'על הכל כותבין וכו' על יד של עבד ונותן לה את העבד, ומבואר בגמרא הטעם שאפשר לכתוב גט על ידו של עבד, יד עבד

לא אפשר למקצייה, והכונה כמבואר רש"י (שם ד"ה לא) שאינו רשאי לחבול בו, ואם חבל יצא לחירות בראשי אברים. מבואר מפשטות דברי הגמרא שאסור לחבול בעבדו.

אך ראייה זו יש לדחות, שרש"י לא כתב כן אלא לענין ראשי אברים, שאמרה תורה שהעבד יוצא בשן ועין, ואם כן מבואר שיש איסור בחבלה זו, שאם לא כן לא היה יוצא על זה לחירות, אבל שאר חבלות יתכן שאין בהם שום איסור. אמנם גם לפי הדחיה, מכל מקום אין בזה מלקות, שאף שיש איסור בחבלה שיש בה הוצאת ראשי אברים, מכל מקום הרי העבד יוצא לחירות, ויש כאן דין ממון, ואין מלקות במקום ממון.

ה) וכן מבואר בחיזוי הגר"ח מבריסק (כתובות מ"ב) שתמה על הקצות כנ"ל, דמה צריך לדין מה שקנה עבד, הרי גוף העבד שייך לו, ואיך שייך לומר כלל שיתחייב לעבד. ותיירץ כנ"ל, שכוננת הקצות אינו לתשלומי נזק אלא לענין בושת, עיני שם.

ו) כפי שאמרו במשנה (בבא קמא פז.), 'העבד והאשה פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין'. והכונה משום שאין להן מה לשלם, שכן מה שקנה עבד קנה רבו.

ז) וראה בספר ברכת כהן (דיוטש, משפטים) שנדחק ליישב את דברי התוספתא לפי הקצות, ולפי דברינו לא קשה מידי כנ"ל.

♦ תמצית השיעור ♦

- ✦ אדם המזיק חייב בתשלומי נזק גם בשוגג, וארבעה דברים רק במזיד וקרוב למזיד.
- ✦ בהגהות אשר"י שהחיוב במזיד הוא בלא התרו בו. ורבי מאיר שמחה מבאר שאם התרו למלקות לוקה ואינו משלם ארבעה דברים.
- ✦ במקום שמשלם נזק, ודאי משלם גם ארבעה דברים ואינו לוקה.
- ✦ אפיקי ים מדייק ממה שלבית יוסף חובל בעבדו אינו לוקה אף שפטור מכולם, מוכח שגם במקום שאין נזק פטור ממלקות.
- ✦ בתוספתא שעבד שחבל בעצמו משלם לאדון כשיוצא לחירות. ויתכן ששם מדובר לענין נזק, אבל לארבעה דברים החיוב לעבד וכהקצות.

לאור באור התורה

הביאו ברכה לתוך ביתכם - ספרי 'באר יעקב' הנפלאים שיעורים וסוגיות מאור תורתנו של עמוד התורה שליט"א אוצרות יקרים מפז מעומקה של תורה - לארכה ולרחבה ערוכים וכתובים בטוב טעם ודעת ובשפה שוה לכל נפש

להשיג בחנויות הספרים המובחרות
לפרטים נוספים: 053-314-4155

בענין תשלומי ד' וה' בגניבת עיזים

אך כזה לא הוא רק לפי שיטת רבי יוסי, הסובר ששיעור הצאן לראשית הגז הוא ארבע צאן, ולומד זאת מכאן. אבל לפי שיטת בית הלל המובאת במשנה (שם) שיעור הצאן לראשית הגז הוא 'חמש', ונלמד מהפסוק (שמואל א כה, יח) 'חמש צאן עשויות', לפי שיטתם אכן אין שום מקור להוציא את הגדי מכלל תשלומי ארבעה וחמשה. ולפי זה יש לומר שהתוספתא והמכילתא הם לפי שיטת בית הלל, והמהרש"ל כתב את חידושו לפי שיטת רבי יוסי.

אלא שהאדר"ת שם מציין, שלפלא שהמהרש"ל כתב את חידושו לפי שיטת רבי ישמעאל ברבי יוסי, ודלא כהלכתא, שהרי להלכה קיימא לן כשיטת בית הלל, שחמש צאן הוא השיעור לראשית הגז, שכן נפסק ב**רמב"ם** (הל' בכורים פ"י ה"ג) וב**שולחן ערוך** (יו"ד שלג סעי' ט), ולפי זה אין שום מקום לחלק בתשלומי ארבעה וחמשה בין כשב לעז. ומכל מקום מסיק ש'דבר חכמה אמר בזה, וראוי לשית לב שלא לשבר דבריו של המהרש"ל שהוא מגדולי רבותינו האחרונים ז"ל'.

אמנם האמת הוא, שאדרבה המהרש"ל כאן הוא לשיטתו, שכן **ב"מ של שלמה** (חולין פ"א ס"ה ה) הוא מצדד להוכיח כדעת ה**רי"ף** (שם מו.), שפסק כדעת רבי ישמעאל ברבי יוסי, מאחר שבגמרא (קלו.) מובאת ברייתא שרבי הכריע כשיטתו, ואם רבינו הקדוש שסידר את המשנה הכריע כרבי יוסי, אין ראוי לחלוק עליו ולהקל. עיין שם.

על כל פנים מבואר דעת המהרש"ל שהלכה כרבי ישמעאל ברבי יוסי, ששיעור ראשית הגז הוא ארבע צאן. והמקור הוא מארבע צאן תחת השה כאמור. ומובן היטב מה שפסק בבבא קמא שאין ארבעה וחמשה נוהג בעיזים, שמאחר שלומדים ראשית הגז מארבעה וחמשה, לומדים גם להיפך ארבעה וחמשה מראשית הגז, שאינו נוהג אלא במין הכבשים. ולא קשה כלום מהגמרא והברייתות שמבואר בהם שנוהג ארבעה וחמשה גם בעיזים, כי הם שנויים בשיטת בית הלל ששיעור ראשית הגז בחמש.

אך כאמור פשוט דברי הים של שלמה מורים שלא לזה נתכוון, והטעם שאינו נוהג ארבעה וחמשה בעיזים אינו משום שנלמד כך מראשית הגז, אלא שמאחר שמייעטה התורה שדווקא שור ושה, אם כן גם העיזים נתמעטו, וכאמור בתחילת דברינו. מכל מקום אם נדחוק בכונת דבריו כנ"ל, שנלמד מראשית הגז, יתיישב הכל לנכון, וכשיטתו שפסק בחולין כרבי ישמעאל ברבי יוסי.

יש לעיין אם גם עז הוא בכלל שה לענין טביחה ומכירה שמשלם ארבעה, ובכל התורה מצינו שעזים הם בכלל שה, כדוגמת 'שה כשבים ושה עזים' (דברים יד, ד). וכן כתב **המנחת חינוך** (מצוה נד אות כח) בפשיטות. אולם המהרש"ל **ב"מ של שלמה** (בבא קמא פ"ז ס"א א) כתב: 'ואפילו בעיזים אינו נוהג. אף על גב דכתיב 'שה כשבים ושה עזים', הני מילי דליכא מיעוטה, אבל היכא דאיתר קרא למעוטי, דווקא קאמר, עכ"ל. והכוונה, שמאחר שהתורה דקדקה לכתוב דווקא שור ושה להוציא שאר בעלי חיים, גם העיזים נתמעטו. עיין שם שהאר"ך.

אך לכאורה יש לתמוה על דבריו, מגמרא מפורשת בכתובות (לד'): 'היה גדי גנוב לו וטבחו בשבת חייב, שכבר נתחייב בגניבה קודם שיבא לידי איסור שבת'. הרי מפורש שגם בגדי יש תשלומי ארבעה וחמשה, וגדי הוא עז. וכן הקשה הגאון רבי חיים קנייבסקי **בשיח השדה** (ח"ג, בבא קמא סב.).

וראה עוד בשו"ת **אבני נזר** (או"ח ס"י תפז אות ז; שם ס"י תפז אות כא) שתמה על המהרש"ל, **מהתוספתא** (בבא קמא פ"ז ה"ה) וה**מכילתא** (מסכתא דניקין פרשה יב), שמפורש יוצא שגם עשים בכלל תשלומי ד' וה'. עיין שם. ובסיום דבריו (שם אות כב) כתב: 'ובלי ספק שאילו ראה הים של שלמה התוספתא והמכילתא הנזכרים, לא היה תוקע עצמו לחדש דין זה שאין לו בו שום ראייה רק מסברא, והוא קשה מהתוספתא והמכילתא, עכ"ל'.

אמנם האדר"ת בספר **עובר אורח** (אות קס) מביא בשם **חכם אחד** (הרב ר' מרדכי קרוצעווסקי נ"י ממינסק), להביא ראייה לדברי המהרש"ל, מהגמרא בחולין (קלו.), שם מובאת שיטת רבי יוסי בנדון מנין הצאן צריך שיהיה לאדם כדי להתחייב בראשית הגז, וז"ל הגמרא: 'תניא, רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר משום אביו, ארבע, שנאמר 'וארבע צאן תחת השה', עכ"ל.

מבואר שהמקור לשיעור ראשית הגז הוא מהפסוק כאן לענין תשלומי ארבעה וחמשה. והנה הרי מצות ראשית הגז אינה נוהגת בעיזים, כדאיתא במשנה (שם קלו.) 'ראשית הגז אינו נוהג אלא ברחלות'. ואם כן, מוכח ש'שה' האמור כאן הוא רק ברחלות, היינו מומין כבשים, ולא לעיזים, ויש ללמוד מזה גם לענין תשלומי ארבעה וחמשה שהם עיקר הפסוק, שלא ינהגו בעיזים, וכענין מה שמצינו (כריתות כב; וראה רשב"ם בבא בתרא קכ: ד"ה האי זה; תוספות ניר מה. ד"ה ה"ג) שאין גזירה שוה למחצה.

תמצית מתוך השיעורים המופיעים בספרי באר יעקב

מן הבאר

בענין תשלומי 'מה שנהנית'
(באר יעקב חלק ב' - פרשת משפטים)

- ✧ שן ברשות הרבים פטור, אבל חייב לשלם מה שנהנית.
- ✧ לענין שן ברשות המזיק לא מצאנו מפורש אם משלם מה שנהנית או שפטור גם מזה.
- ✧ **בתפארת ישראל וערוך השלחן** כתבו שגם ברשות המזיק משלם מה שנהנית, וכנראה מסברא. ו**בתפארת יעקב** תמה למה לא מצאנו כן מפורש.
- ✧ **האור שמח** במקום אחד נקט בפשיטות שחייב לשלם מה שנהנית, אך במקום אחר נסתפק שמא לא נחשב כנעשה על ידי בהמתו.
- ✧ **בשארית חיים** נסתפק בזה. בתחילה ר"ל שמגזירת הכתוב פטור גם ממה שנהנית, ולמעשה מצדד שחייב לשלם מה שנהנית, שההנאה נעשתה על ידי בהמתו.
- ✧ **ברשב"א** שמה שנהנית משלם מבינונית. ולקצות מזיבורית, שלא שייך בזה נעילת דלת. ולחזון איש לא פלוג ומשלם בינונית.
- ✧ **האור שמח** מסתפק שמא משלם מעידית, ורצה לתלות במחלוקת אמוראים אם זה נהנה וזה לא חסר חייב.
- ✧ במקום שמשלם מדיני נזיקין משלם הכל מהעידית, גם חלק מ'מה שנהנית'.

ברכת מזל טוב

כוס של ברכה מוגשת בזאת לכבוד ידידנו הנכבד והנעלה מסור בלב ונפש לכל עניני בית מדרשנו לכל יחסר המוגז בכל עת
הרה"ח ר' יצחק זילבר שליט"א
לרגל שמחת נישואי בנו החתן היקר כמר **אברהם** ני"ו
עב"ג הכלה שתחי' בת מחותנו הרה"ח ר' **בערל שטיסל** שליט"א
יהי רצון שהיווה יעלה יפה לבנין עדי עד, ויזכה לרוב נחת דקדושה מכל יוצאי חלוציו, וזכות התורה תעמוד לו בזה ובכא לכל מיילי דמיטב, אמן.
המברכים בירידות נאמנה
הנהלת בית המדרש 'זכרון רפאל'

ברכות יעטה מורה

בהדרת כבוד הגנו משגרים בזאת כוס של ברכה אל רום מעלת כבוד הגאון הצדיק, חסידא ופרישא, אשר אנו זוכים לשנות מכבארו ולהתחמם מאור תורתו
מורינו הגה"צ רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
חבר הביד"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י ורב בית המדרש 'זכרון רפאל'
לרגל שמחת נישואי נכדו החתן היקר כמר **שמואל אוברלנדר** ני"ו
בן חתנו החשוב המופלג בתו"ש הרה"ח ר' **שלום** שליט"א
עב"ג הכלה שתחי' בת מחותנו הרה"ח ר' **שלמה קליין** שליט"א
יהי רצון שהיווה יעלה יפה לבנין עדי עד, ויזכה לרוב נחת דקדושה מכל יוצאי' מתוך בריות נפא ונהורא מעליא וכל טוב סלה, אמן.